

УДК 379.8 (4/9)

Наталія Миколаївна Цимбалюк
доктор соціологічних наук,
професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ТУРИЗМ ЯК КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВЕ ЯВИЩЕ: ДО ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

У статті розглядаються основні характеристики туризму як соціально-культурного явища. На основі дослідження історії становлення та розвитку українського туризму визначено його основні етапи: прототуризм, туризм радянської доби, сучасний український туризм. Розглянуто основні напрями досліджень туризму в соціогуманітарному знанні; представлено теоретичні підходи до досліджень туризму та зміни, що відбулися в осмисленні його соціально-культурного призначення.

Ключові слова: туризм, дозвілля, історія туризму, гурток.

The article deals with the main description of tourism as a socio-cultural phenomenon. The author investigates stages of the development of Ukrainian tourism with determination of following phases as prototourism, tourism of Soviet period, up-to-date tourism of Ukraine. The article contains key investigations of tourism in a humanitarian sphere, theoretical background for researches in the field of tourism and last changes in this field.

Keywords: tourism, leisure time, history of tourism, circle.

Туризм представляє собою складне та багатоманітне явище сучасного суспільного життя, яке знаходиться в процесі інтенсивного розвитку. Наукові пошуки в сфері аналізу туризму багатовекторні та різнопланові. Проте актуальною залишаються проблема вивчення культурно-дозвілльового потенціалу туризму в умовах глобалізації, виявлення протиріч між традиційними уявленнями про туризм як рекреаційне дозвілля та його реальними соціальними можливостями.

Мета роботи полягає у визначенні культурно-дозвілльового потенціалу туризму на основних етапах його розвитку. Завдання роботи передбачають уточнення особливостей основних етапів розвитку туризму як культурно-дозвілльового явища в Україні та виявлення основних теоретичних підходів до дослідження туризму.

Як відомо, процес пізнання людиною навколишнього світу тісно пов'язаний з подорожами, походами, мандрівками. Україна, в силу свого географічного положення та геополітичного розташування, завжди була центром перехрещування торговельних шляхів і транспортних сполучень. Це зумовлювало зростання інтересу українців як до своєї Батьківщини, так і до держав ближнього та дальнього зарубіжжя. Водночас Україна з давніх-давен притягувала до себе іноземних мандрівників.

Туризм в Україні – продукт тривалого історичного розвитку. Він пройшов нелегкий шлях формування та становлення від найпростіших форм мандрівництва до сучасної туристичної індустрії. Аналіз джерел дає підстави стверджувати, що туристичний рух в Україні не припинявся навіть у періоди соціальних катаклізмів і лихоліть. Йому завжди був властивий поступальний розвиток, соціальна спрямованість, пошук нових форм і видів діяльності [1].

Вивчення будь-якої галузі людської діяльності має спиратися на досвід, нагромаджений за попередні періоди її розвитку. Не є винятком у цьому контексті й туристична галузь. Хронологічні межі "прототуризму" охоплюють період з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Як зазначають дослідники, зокрема А. Арсеньєв, одним з напрямів вітчизняного "прототуризму" було паломництво, яке у давнину становило чи не найбільш організовану форму людських потоків.

В умовах помітних зрушень у галузі науки, освіти та культури на початку XIX ст. виникають організовані форми туристично-екскурсійного руху в Україні. У цей час організуються перші туристичні подорожі, походи, екскурсії, що проводили вищі навчальні заклади, громадські організації, окремі діячі культури та науки [2].

Помітним явищем у контексті розвитку туризму в Україні стало створення в Ялті напкінці 80-х років XIX ст. "Гуртка аматорів природи, гірського спорту та Кримських гір", що багато зробив для розвитку вітчизняного туризму та екскурсій. Гурток мав відділення у Севастополі, Катеринославі, Одесі, Харкові та інших містах України. Його члени активно організовували туристичні подорожі, походи, мандрівки, екскурсії. Визначну роль у розвитку туризму в Україні відіграло Російське товариство туристів (РТТ), створене 1895 р. Це було справжнє туристичне об'єднання, що мало свої відділення й на території України – в Києві, Чернігові, Полтаві, Харкові, Катеринославі, Кам'янці-Подільському та інших містах.

Докорінні зміни в ставленні до туризму відбулися в радянський період. Націоналізуючи промисловість і все народне господарство, більшовицький уряд по-новому поставився і до туризму, який

відтепер перейшов під опіку держави. Розцінюючи туризм як один з аспектів культурно-масової роботи, більшовики намагалися використати його як дієвий засіб ідеологічного впливу на населення [3].

У 20-30-х роках ХХ ст. у радянській частині України держава, керована партійними органами, виставляла на перший план завдання політизації населення засобами туризму, відкидаючи такі загальнолюдські його функції, як оздоровча, розважальна, пізнавальна, спортивна. Проте в цей період спостерігається розширення впливу туризму на суспільство.

До туристичної діяльності залучаються широкі верстви населення. різні за віковими та професійними ознаками (розвиваються шкільний, молодіжний, армійський, самодіяльний туризм та ін.). Поряд з традиційними з'явилися нові види туризму, пов'язані з розвитком технічного прогресу (автомобільний, залізничний, теплохідний, авіаційний, мотоциклетний туризм тощо).

На жаль, радянський народ був позбавлений можливості брати активну участь у широкому міжнародному туристичному русі. "Залізна завіса", зведена більшовицьким урядом ще в перші роки радянської влади, надійно відгороджувала країну від решти світу. За кордон виїжджали лише нечисленні елітарні туристичні групи, до складу яких в основному входили компартійні функціонери, комсомольські та профспілкові активісти, переможці соціалістичного змагання, передові виробники, віддані режиму представники суспільства. До того ж, туристичній подорожі за кордон передував цілий ряд принизливих для людини формальностей: збір та оформлення документів (характеристики-рекомендації, автобіографії та ін.), перевірка спецслужбами благонадійності, співбесіди в партійних органах тощо [4]. Тому, не маючи можливості брати активну участь у міжнародному туристичному обміні, населення України свої зростаючі рекреаційні та пізнавальні потреби в 60-80-х роках ХХ ст. задовольняло переважно засобами внутрішнього туризму.

З народженням молодої незалежної держави туризм в Україні був проголошений одним з пріоритетних напрямків розвитку національної культури та економіки, що підтверджує прийняття Закону України "Про туризм".

Багатогранність туризму як визначного суспільного феномена викликає зацікавленість у дослідників різноманітних соціогуманітарних наук. Аналіз наукової літератури з туризму дає підстави виділити наступні напрями досліджень туризму: філософський, історичний, культурологічний, соціальний, економічний, міжнародний.

Функціонування туристичної галузі, економічні наслідки та вплив туризму на міжнародні відносини зацікавили Боголюбова В.С., Орловську В.П., Дядечко Л.П., Здорова А.Б., Мосолкіну Т.В., Сокол Т.Г. Теоретичним та практичним аспектам менеджменту та маркетингу туризму присвячені праці російських науковців М.Біржакова, В.Квартальнова. Туризм як виховний засіб досліджували Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Скрипник М.І., Цехмістрова Г.С.

Нормативно-правові аспекти функціонування туризму висвітлено в працях В.П. Вахмістрова, С.І. Вахмістрової, В. Федорченко. Питанням сільського зеленого туризму присвячені розвідки українських фахівців М. Орлатого та П.Саблука.

Вагомий внесок в розробку питань з філософії, антропології та культури туризму зробили А.Карпова, В.Пазенок, Т.Пархоменко, М. Цюрупа. Макаренко С.Н., Саак А.Є. та Кривоцюк А. приділили увагу історичні аспекти туризму: визначення основних подій, що вплинули на розвиток туризму та виокремлення етапів його становлення. Зокрема, такі дослідники, як Дьорова Т.А., Стріха М., Ковальов С.О. та Попович С. звернули увагу на особливості історії туризму в Україні.

Досягнення вчених із суміжних гуманітарних наук стали підвалинами для формування нової галузевої соціологічної теорії – соціології туризму, яка вивчає структуру, функціонування та розвиток туризму як явища культури та дозвілля в його зв'язку із соціальними, політичними, економічними та культурними сферами життєдіяльності суспільства.

Теоретичні пошуки у визначенні соціального призначення та культурно-дозвіллевого потенціалу туризму багатогранні, але все ще не завершені. Постійно з'являються нові роботи, що висвітлюють нові аспекти цього явища та описують його трансформацію під впливом сучасних змін. Для більш чіткого розуміння цього явища, науковці аналізують туризм у співвідношенні до таких понять як подорож, міграція, дозвілля, рекреація.

З часів розпаду Радянського Союзу простежується еволюція теоретичних пошуків, спрямованість на теоретичне осмислення явища туризму. Так, на початку 1990-х увагу вчених привертає інституціональне оформлення туризму: "Туризм являє собою соціальний інститут з досить розвиненою і складною системою діяльності, що включає безліч соціальних організацій, установ, об'єднань, що забезпечують реалізацію численних процесів виховного, просвітницького, освітнього, рекреаційного та інших процесів" [5].

Пізніше, на початку 2000-х, фокус досліджень переміщується на комунікаційний потенціал соціального інституту туризму: "Соціальний інститут туризму до певної міри прискорює процеси соціалізації особистості за допомогою її включення в міжкультурну комунікацію, сприяє формуванню культури толерантності, до певної міри згладжує суперечності і знімає напруженість у відносинах між народами" [6].

Заслуговує на увагу визначний внесок в дослідження туризму плеяди українських вчених: С.Соляника, Л.О.Карпової, В.В. Ляха, В.К. Федорченко, Ю.І.Яковенко, С.В.Горського, Я.В.Любивою, О.В. Головашенко. Варто зазначити, що більшість з них аналізує туризм з позицій соціокомунікативного феномена, що сприяє взаємопроникненню культур та виступає в якості засобу комунікації, тим самим формуючи комунікаційний підхід до розгляду туризму.

Суспільство XXI століття, яке за своєю суттю і змістом є інформаційним, відкритим, віртуальним, зумовлює такий вектор людської взаємодії, як постійний міжособистий зв'язок, комунікацію, систематичний контакт людських спільнот в умовах різних соціально-культурних реалій. Найприкметнішою рисою нашого часу є зростання числа людей, які завдяки туризму знайомляться з різними культурами [6]. Відтак, саме туристична комунікація є тим соціальним стрижнем, за допомогою якого перетинаються, взаємодіють людські якості та культурні надбання.

Сучасні відносини між суспільствами, окремими людьми ґрунтуються передусім на взаємовпливі культурних цінностей та їх взаємодії. Незалежно від того, яка сфера формально задіяна в процесі туристичної діяльності – політична, бізнесова, навчальна, побутова, – культурні цінності виступають головним механізмом обміну ідей, знань, важливим чинником їх засвоєння і впровадження у повсякденну практику людей. У цьому контексті комунікативний процес, процес спілкування виступає головним каталізатором їх смислової, ціннісної апробації. Саме процеси комунікації дозволяють ідеям не "зависати" у просторі, а втілюватися в думках інших людей, породжуючи нові знання, уявлення та образи. Адже ефективне оволодіння чужим культурним досвідом, чужим знанням найкраще відбувається через образне, комплексне, багатоаспектне сприйняття дійсності [6].

Інший напрямок досліджень туризму сформувався в контексті міжетнічних та кроскультурних досліджень. Прибічники цієї тематики вважають, що в процесі туристичної діяльності, завдяки сприйняттю відмінного, іншого людина починає замислюватися над легітимністю своєї культури, традиційного набору цінностей. Через таке зіставлення відбувається розширення культурно-дозвілєвого потенціалу, людина вдосконалюється, піднімається на вищий щабель особистісного розвитку. Однак, цей процес не є безболісним і безконфліктним. Зустріч з іншою культурою (за висловом С. Гантінґтона) може набувати форми "конфлікту культур" або навіть "конфлікту цивілізацій" [6].

Значення туризму як чинника соціальної і культурної інтеграції підкреслює Соляник С.Ф: "Виступаючи інструментом зростаючої культурної взаємодії, туризм, у тому числі внутрішній, сприяє зміцненню єдності суспільства. Оскільки туризм передбачає зустрічі та діалог між "гостями" та "господарями", він поглиблює знання людей та народів одне про одного, їх взаєморозуміння. Туризм є впливовим каналом народної дипломатії, завдяки тим гуманістичним функціям, які він виконує. Міжнародний турист, здійснюючи міжособистісну комунікацію, як представник конкретного народу, конкретної культури, поєднує відпочинок із пізнанням побуту, історії, культури, традиції, звичаїв свого та іншого народів. Залучення до туристської активності різних прошарків населення планети значно збільшить кількість каналів культурної комунікації, що, безперечно, сприятиме взаєморозумінню народів, перетворенню ще "закритих" суспільств на більш відкриті, такі, що поступово і добровільно залучатимуться до світового товариства, що сприятиме інтеграції людства на засадах толерантності та гуманізму" [6].

"Справжній турист", як правило, людина "діалогічного стилю", здатна не на беззмістовне, формальне спілкування, а на зацікавлену, морально значущу і соціально перспективну комунікацію. Туризм здатний примирювати конфронтуючих. Комунікативні можливості туризму дозволяють досягати "інтерсуб'єктивного узгодження смислу та істини". Туристські комунікації дозволяють встановлювати стосунки невимушеного, добровільного спілкування, заснованого на довірі.

Звичайно, культура спілкування, довірчі стосунки не виникають автоматично, вони потребують значних вольових зусиль, бажання домовлятися, психологічної налаштованості на доброзичливі контакти. Забезпечити таку культуру покликані всі суспільні інститути – економіка, політика, дипломатія, освіта, наука, мистецтво. Але однією з центральних ланок, здатних інтегрувати людство, долати тенденції сепаратизму, розколу, ворожнечі і взаємопідозри, є туризм. Власними винятково багатограними можливостями туризм здатний розв'язувати цілу низку взаємопов'язаних проблем суспільного звучання. Одна з них – сприяння посиленню тенденцій солідарності.

Отже, можна зробити такі висновки.

1. Розвиток українського суспільства зумовив зростання інтересу науковців до туризму як складного та багатопланового явища дозвілля, що має значний соціокультурний потенціал.

2. Український туризм – продукт тривалого історичного розвитку, що пройшов шлях від найпростіших форм мандрівництва до формування та становлення сучасної туристичної індустрії.

3. Багатогранність туризму, як визначного суспільного феномену, викликає зацікавленість у дослідників різноманітних соціогуманітарних наук, що дає підстави виділити наступні напрями досліджень туризму: філософський, історичний, культурологічний, соціальний, економічний, міжнародний.

4. Теоретичні пошуки у визначенні соціального призначення та культурно-дозвілєвого потенціалу туризму спрямовані на визначення напрямів його трансформації під впливом сучасних змін у співвідношенні до таких понять як подорож, міграція, дозвілля, рекреація.

5. В умовах глобалізації найбільш перспективними вважається погляд на туризм в контексті міжетнічних та кроскультурних досліджень, в межах яких вивчається вплив туристичної діяльності на зміни ціннісної системи особи, перегляд нею традиційної системи власної культури, розширення культурно-дозвілєвого потенціалу, досягнення вищих щаблів особистісного розвитку.

Використані джерела

1. Попович С. Короткий екскурс в історію вітчизняного туризму / С. Попович // Краєзнавство. – 2000. – №1-2. – С. 88-98.
2. Кривоцюк Л. Історичні та культурологічні аспекти розвитку туризму / Л.Кривоцюк // Аркадія. – 2006. – № 2 (12). – С. 35-37.
3. Стріха М. Туризм як явище української популярної культури / М.Стріха // Березіль. – № 1-2 – 1998. – С.170-179.
4. Хыц К. Роль туризму в процесі виховання молоді (на матеріалах Польщі): дис. на соискание ученой степени канд. социол. наук : 22.00.06 / Хыц К. – К., 1993. – 170 с.
5. Евдокимов К. А. Социальный институт туризма в условиях преобразования современного российского общества: автореф. дис. канд. социол. наук : 22.00.04 / Евдокимов К.А. – Тула, 2005. – 207 с.
6. Філософія туризму: навчальний посібник // В.С. Пазенок, В.К. Федорченко. – К. : Кондор, 2004. – 268 с.

УДК 331.446.2:613.83

Петро Петрович Чаяло
доктор медичних наук, професор,
професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

**СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОБЛЕМИ
СУСПІЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ЗАГРОЗ НАРКОМАНІЇ**

У статті досліджуються суспільно значущі проблеми загрози наркоманії. Велику увагу приділено результатам дослідження, проведеного серед студентів першого курсу Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв щодо їх відношення і можливості залучення до вживання наркотиків.

Ключові слова: наркоманія, медико-демографічні проблеми, медичні загрози, студентська молодь.

The article deals with the problem of socially significant drug threat. Much attention is paid to the results of a study conducted among first-year students of the National Academy of Culture and Arts for their attitude and possible involvement in drug use.

Keywords: addiction, medical and demographic problems, medical threat, students.

Процеси соціальної трансформації, які відбуваються з часу набуття нашою країною незалежності, різною мірою (але факт залишається фактом) продовжують різнобічно впливати (на жаль, у більшості випадків негативно) на життя як усього українського народу, так і кожної окремої людини.

Нині виключно соціальної гостроти набувають медичні проблеми, стан здоров'я нації, коротка тривалість життя, високий рівень травматизму, захворюваності та смертності, що з урахуванням низької народжуваності, демографічних проблем стає підґрунтям для формування стійкої тенденції щодо депопуляції у нашій країні.

Особливо показовими на тлі визначених проблем (з точки зору соціальної значущості й розуміння кризового характеру подальшої динаміки їх поширення) є питання наркоманії. За останніми оцінками, в Україні близько 900-950 тисяч наркоманів та епідеміологічно пов'язаних з ними носіїв і хворих на ВІЛ/СНІД [1, 4].

У вільній енциклопедії Вікіпедії наркоманія (від грецьких слів *narke* – заціпеніння, сон; *mania* – божевілля, пристрасть, потяг) трактується як група хвороб, що виникає внаслідок систематичного вживання речовин, які включені до затвердженого на офіційному рівні списку наркотиків. Проявами наркоманії є психічна і фізична залежність від цих речовин, розвиток абстиненції внаслідок припинення їх прийому. Випадки епізодичного чи помірного вживання низки речовин наркотичної чи стимулюючої дії без розвитку залежності від них носять назву "наркотизму", або "періодичної наркотизації".

Узагальнюючи чинники, які сприяють катастрофічному поширенню наркоманії і ВІЛ-СНІДу в Україні [2, 3], варто, на нашу думку, серед факторів несприятливої медико-демографічної картини виокремлювати (і наголошувати на них), соціальні, які також можна вважати визначальними:

- 1) бідність і безробіття;
- 2) нерівномірний розподіл прибутків, майже повна відсутність середнього класу – універсального стабілізатора;
- 3) криза сімейних стосунків, велика кількість покинутих та бездомних дітей;
- 4) нестабільність серед населення, активна участь останнього у законних та незаконних міграціях;
- 5) гендерна нерівність, яка провокує нездатність жінок позиціонувати себе в суспільстві та вербує нові кадри для проституції;
- 6) суспільна дискримінація хворих, що дозволяє громадянам, партіям, чиновникам, уряду і державі загалом займати позицію "ми і вони", а відтак, перекидаючи проблему на плечі Міністерства здоров'я, фактично усунути від розв'язання проблеми.